

“Bu proje T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü tarafından desteklenmektedir.”

Bu makale Anayasa Hukukçuları Derneği tarafından gerçekleştirilen “Cumhuriyet’in 100. Yılında Demokrasi Hafızasının Oluşturulması Projesi” kapsamında kaleme alınmıştır.

Prof. Dr. İlber ORTAYLI

Türkiye askerî darbeleri, ayaklanma ve müdahaleleri tarihinde ilk defa tanımıyor. Bazı insanlarda şöyle bir görüş vardır: Demokrasimizi bu darbeler yok ediyor, halkın isteği engelleniyor ve kalkınmamız da bu sebeple gecikiyor. Bu bir ezber görüştür ve bazı konularda ezberi bozmamız gerekiyor. Değerlendirme yaptığımız zaman, artık olan olmuştur; kırılan kırılmıştır. Sonunda bir başka değişim de ortaya çıkmıştır. Bu çıkış nedir? Buna tarihi olarak bakmamız gerekir. Tarih, sizin bugünkü ihtiyaçlarınız, bugünkü siyasi tutumunuzla gözlenebilecek bir alan değildir.

Türkiye'nin dışında hayatını darbelerle geçiren hükümetler hiç az değil. Bunların en başında geleni Rusya'dır. Rusya'nın tarihi de Osmanlı'ninkine çok paraleldir ve hatta senkronik bir şekilde darbelerle geçmiştir. Bu darbelerin sonunda Rusya hiç şüphe yok ki pirüpak ortaya çıkmış değildir. Ama tıpkı bilhassa Kuzey bölgesindeki orman yangını gibi bir ölçüde tazelenerek yeni filizler vermek üzere hayatına devam etmiştir. Bu, Türkiye'de de böyledir. Fatih Sultan Mehmet'ten evvel hepsi bir darbedir. Yakup Çelebi hadisesinde Yıldırım Beyazıt'ın yaptığı bir darbeciliktir. Üç kardeş arasında neticelenen on iki yıllık Fetret Devri bir nevi iç savaştır. Bu iç savaşın sonunda Osmanlı İmparatorluğunun bazı müesseseleriyle kuvvetlendiği ve artık hem Doğu'nun hem Batı'nın karşısında kendini derleyip topladığı görülmektedir. Fatih'in tahta geçmesi için yapılan başkaldırı fevkalâde önemlidir. Çocuk padişah tahttan indirilmiştir ama Varna Savaşında Osmanlı ordusu adeta kıl payıyla karşısındaki muhteşem Haçlı ordusunu yenmiştir. Muhteşem diyorum çünkü bizim tarihimizde hiçbir zaman karşı tarafın ne olduğu etüt edilmez. Avrupa Haçlı orduları ömürlerinde görmedikleri ve göremeyecekleri kadar (II. Viyana manzarası dâhil) kuvvetli bir komutana sahiptiler: *Hunyadi Yanoş*, Macarların müthiş komutanı. İçinde manevi bakımdan çok kuvvetli önderler vardı, Çezarini gibi. Biz bu orduyu 1444'te Varna sahrasında ortadan kaldırdık. Böylece imparatorluğun yolu açıldı. Hem de öyle yüz sene, iki yüz sene için değil, iki buçuk asır için açıldı. O ordu, kendini o kadar ortaya koy-du ki bunun sonucunda bugünlere kadar gelebildik. Bu ayaklanmayı yapanlar devşirmelerdi. Böyle bir milliyetçi tarih görüşü vardır ama I. Viyana kuşatmasını yapan, Mohaç'ta parlak bir zaferle Orta Avrupa'nın en kuvvetli krallığını bir günde ortadan kaldıran, Belgrat'ı alan, Varna'yı yapan, üstünden Almanlarla her sahada Zigetvar'da savaşan, kaleleri savunan, kaleleri kuşatan ordu da aynı adamlardan oluşuyordu. Osmanlı ordusunun -merkezi ordunun- son müdahalesi hepinizin bildiği gibi 1826'da sona erdirilmiştir. Osmanlı askerî kuvvetinin hükümdar tarafından ortadan kaldırılması da Türkiye'ye mahsus bir şey değildir. Bir tahlil yapacak olursak Büyük Petro, II. Mahmut'tan tam 120 sene evvel bir sabah Kremlin Meyda-nında tüfenkçileri ipe çekmiştir.

O andan itibaren de Rusya, merkezi askeri kuvvetten bir müddet mahrum kalmıştır. Fakat her şeye rağmen Türk milletinin dâhi tarihçisi, çağdaş-larından bazı halde çok daha keskin görüşleri olan, 19. asrın güneşi Ahmet Cevdet Paşa, “Streletslerin Büyük Petro tarafından kaldırılması Rusya’nın sırtındaki bir urun bitmesiy-di” diyor. Ameliyat edildi ve hasta yoluna devam etti. Yeniçerilik ise *Devlet-i Âliye*’nin kal-binde bir *seretân* idi. Tabii burada müthiş teşbihli bir edebiyat yapılıyor. *Seretân*, akrep. Kalbimizdeki akrep, kanser hücresi demek. Onu aldığımız zaman onun sıçradığı bütün hücreleri temizlemeniz gerekiyor. Ahmet Cevdet Paşa, o asırda da ortaya yeni atılan kanser teorilerini bile bilen bir tarihçi ve hukukçu. Gerçekten de en aşağı yirmi sene şehirlilerin asayişinden, maliyenin zabıta kuvvetine

-onlar da yeniçeriydi- karakollara, orduya, topçulara, cephanecilere kadar Osmanlı ordusunun en kudretli yönü bir anda bitmiştir. 1600’ler, 1700’ler boyunca sık sık darbe yapan ordunun herhalde tek mesuliyet sahibi ve musibetin tek nedeni olmadığı açıktır. Devlet teşkilatı kendisini yenileyememiştir. Kanuni Sultan Süleyman’dan sonra aklı başındaki tarihçiler Koçi Bey de, Mustafa Ali de ordudaki nizamdan değil maliyedeki bozukluktan, tımarların tevcihinden söz etmektedir. Nihayet 18. asır sonundan itibaren Türkiye’nin önemli siyasi vesikaları sayılabilecek sefaretnamelerde Osmanlı Devletinin muasır bilimler, muasır teknikler ve muasır askeri mühendislikten mahrum olmasına bağlıyor. *Devlet-i Âliye* 18. asırda hayata bu şekilde adım attı. Cezayirli Hasan Paşa’ya hiçbir şekilde “Siz niye mühendishaneyi kurdunuz, niçin Bahriye’yi ıslah etmeye kalkıyorsunuz? Niçin Avrupa barok ordularında olduğu gibi hafif topçu sınıfını geliştiriyorsunuz?” diye isyan edilmedi. Bu yanlış. Bunu yazan tarihçi varsa ortaokullarda çok kötü şeyler yapıyorlar.

“Sarayları yaptığımız için bütçemiz açık verdi, battık.” Yalan! Eğer sarayları yapmasaydık halkın zihniyetinde açılan rahne (gedik) daha tehlikeliydi. Çünkü 1835 yangınından sonra Rusya Sefareti inşa ettiği zaman İstanbul halkı dedi ki: “Görün millet, orada Rus çarının sarayı yapılmış. İstanbul’u alacaklar. Buraya yerleşip bizi idare edecekler.” Topkapı Sarayı gibi yer -yedi sene idare etmek nasip oldu- 19. asır devletinin yer alacağı, 19. asır devletinin protokol ve ihtiyaçlarının karşılanabileceği bir yer değildir. Bizim tarihimizin yanlışlarını maalesef sağ, sol herkes kabul ediyor ve ondan sonra da bunun üzerinden tefekkür yapıyor. Ortaokul tarihlerinin yanlışlarıyla tefekkür yapılmaz. Bu mümkün değildir. Türkiye tarihinde darbelerin hepsinin olumsuz etkileri olmuştur. Ama bu olumsuz etkilerin sonun-da da bir rejenerasyon, yenilenme ihtiyacı ortaya çıkmıştır ve bu kaçınılmaz bir döngü halinde devam etmiştir.

II. Mahmut'tan sonra onun başlattığı ve Sultan Abdülmecid devrinde devam eden uzun dönem darbesizdir. Ve burada askeri müesseseler fevkalâde muasır ka-idelere uygun bir şekilde -hatta öncü tedbirlerle birlikte- gitmiştir. Kurmay mektebimiz o zaman kurulmuştur, öncü müessesedir. Askeri eğitimin içine eczacılık, tıp, baytarlık gibi kurumlar o zaman yerleştirilmiştir. Birçok insan üniversitenin geç kurulduğunu söylüyor, doğrudur. Geç kurulan üniversite Edebiyat Fakültesidir. Bir üniversitenin 18. ve 19. asır anlayışı içerisinde ihtiva edeceği müesseselerin çoğu eskiden beri vardır. Hatta hukuk eğitimimizin bile modernleşmesi -çok kişi farkında değildir- II. Mahmut Han'ın kurduğu hukuk mektebi ile değildir. Doğrudan doğruya medrese ulemasının postu kaçıracağız, bu işi götüremeyeceğimiz anlaşıldı, haydi gelin bu mektebi düzeltelim. *Medresetü'l-Kudât* yahut *Nüvvâb* müessesesi. İlk defadır ki ders saatleri belli, hocaları belli, müfredatı belli, ilk defadır ki paralel olarak ders yapılıyor. Biz o sistemle okuduk. Yani yanda Hukuk Fakültesi'nde 08:30'dan öğlenin yarımına kadar 4 saat. Teneffüsler dâhil dakikası dakikasına Mülkiye'de de de tatbik edilirdi. Ve o *Medresetü'l-Kudât*'ın sistemidir. Ve o mektepte ilk defa Roma hukuku da açıktan açığa okutulmuştur, 1930'u beklemedi bile.

Darbesiz bir dönem geçirdik, Kırım savaşına katıldık, desteklendik. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşaması gerektiğine Batılılar da kaniydiler. Maalesef bu akıllı politikayı Churchill, kapıldığı panikle değiştirdi. Almanya'dan çok fazla ürkü ve Almanya'ya karşı Rusya'yı yanına aldı. Bunda tabii Balkan Savaşı'nın etkisi oldu. Balkan Savaşı ile ordumuzun intibai zedelendi, "Savaşçılığını kaybetmiş bir millettir bu" dendi. Siyasi keşmekeşin bedelini askerlik şöhretimizle ödemek zorunda kaldık ve karşımızda birden bire Rusya'yı bulduk. Rusya'yı bulduğumuz zaman biz daha haklı bir paniğe kapıldık. Ama İttihatçılar diplomasiye önem vermedikleri, diplomasiye küçümsedikleri için işi ileri götüremediler. En azından harbe girmemizi geciktirebilirlerdi.

Darbeler, Türkiye tarihinde her zaman bir ihtiyaçtan ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaç, modern zamanlarla bir arada karıştırılmamalıdır. Türkiye gibi bir memleketin polis ve ordu olmadan yaşaması mümkün değildir. Bizim medeniyetimizin ana unsuru ordudur. Bu sadece muharip sınıflar için değil meslek sınıfları için de böyledir. Bu olmadığı takdirde bizden kopan, daha doğrusu kopanların arasında karakterini bulamayan devletlere döneriz. Çok insanın küçümsediği, serseri ve dilenci sürüsü diye baktığı Suriyelilerin fevkalâde entelektüel bir sınıfı, bir mühendis ve fen adamı sınıfı, dünyaya açık bir takımı vardır. Eğer "Batılaşmak" musiki ve tiyatroyu getirmekse Suriye'de tiyatro da opera da bale de vardır. Bugün Suriye'den gelen göçmenlerin içinde görüyorsunuz -lütfen vilayetlerin raporlarını

okuyun üretken hayata da geçmeyi bilmişlerdir. Peki nesi yoktur bu devletin? Devlet fikri yoktur. Nesi yoktur bunların? Orduları yoktur, ananevi bir polis sınıfı yoktur. Kaçıp kurtulmak için insan kaçakçılarına yüz binlerce doları veren aileler 10.000 Doları bir araya toplasa çoktan Hafız Esat'ın serseri, katil alayını dağıtırlardı. Bunu yapamıyorlar çünkü bu yardımı alıp, o teşkilatı kurup örgütlenecek bir gelenekleri yok ve mahkûmlar. Onun için bizim gibi memleketlerde askeri darbe dendiği zaman çok ayıklamacı olmak zorundayız. Bunu belirtmek istiyorum. Yeniçeri ayaklanmaları yarı yarıya ananedir.

Padişahın tahtı kapının önüne, *Bâbüssaâde'ye* çıkartılır. Oturmaz, yanında durur. Önünde "Ne istiyorsunuz?" diye sorar kullarına. Şunu isteriz, bunu isteriz, bunu istemezük, bilmem ne... Çok kanlı şeyler de olur. O tahta oturmaz. Ayak Divanı adını alır, bu ananede vardır. İpin ucu kaçtığı zaman iş değişir. Aynı ayak divanıyla da aynı insanlar kolayca ürkütülür. Dördüncü Murat Han çocuk yaşta tahta geçti. Bir oğlan çocuğuyken yeniçerilerin ayaklanmalarına ve edepsizliklerine göz yummak zorunda kaldı. Eline güzü alıp sütuna patlattığı vakit hepsi sıçan deliğinde altın sayar hale geldiler ve dehşet bir devlet terörüyle imparatorluğu ayakta tuttu. Osmanlı Devletini 17. asırda ıslah eden Köprülüler değildir, Köprülüler'e zemini hazırlayan 28 yaşında ölen Dördüncü Murat'tır.

İttihat ve Terakki ile 27 Mayıs'ı, 27 Mayıs'la 72'yi mukayese edemeyiz. 72'de sokaktaki terör belki çok vahim değildi, ben yaşadım ama vahim olan bir şey vardı ki ordunun içine solculuk girmişti. Bir ordu sol olacaksa, solcular kendilerinden kurarlar. Öyle hazır ordunun ve askeri nizâmın içine şu veya bu ideolojiyi sokmak olmaz.

Bu son darbeyse, başka bir şeydir. Bazı şeylere hâlâ uyanmadığımızı düşünüyorum. Batılılar hâlâ söylemiyorlar. Bu darbe bir fake darbedir. Bu taraftan tertiplenmiştir; bir tiyatrodur, diyorlar. Hatta bazıları diyor ki "Bunu Kemalistler yaptı." Siz, Kemalist Bahriye'de FETÖ'nün adamları gibi öküz kafalıları gördünüz mü hiç? Hayatında suya girmemiş, yüzmediği besbelli, vücudu ona göre kalın kalıp gibi kalmış bir deniz adamının görünüşü ile alakası olmayan insanlar... Gemilerimiz ve teknolojimizin zayıf olduğu zamanlar olmuştur ama denizcilerimiz her zaman standartlara uygun insanlardır. Bu hareket maalesef dışarıdan planlanmıştır, öyle olduğu görülüyor. Dışarısı bunlara bir yerden sonra çanak tutmuş ve sahip çıkmıştır. Ve bir şeyin üzerinde ısrarla durmuyorlar. Türk halkının zayıf noktalarından biri olan iltimasla bir yere geçme eylemini çok kötü kullanmışlardır. Tarihte örneği yoktur. Her zaman için kayırmacılık, her zaman için partizanlık var ama böylesi görülmemiş. İmtihanlarda kopyayla adam sokuyorlar. Buna beni kimse ikna edemez çünkü

ben hocayım. En seçkin talebenin alındığı sınıfta boş boş bakan sekize kız ve erkek çocuğu görüyorsunuz. Harita çizmeyi bilmiyor biri. Çizdiği haritayı ilkokul çocuğu bile daha iyi çizer. Belli ki pamuk içinde yetişse bile başımıza bela edilmişler. Dışişleri Bakanlığına pompalanıyorlar. Hepsi çaktı imtihandan, %98'i. Çok mu zorlandınız? "Yoo hiç zorlanmadık." dedi üyeler. İngilizce de Türkçe de hiçbir şey bilmiyorlar. Gelmiş bir de oraya büyükelçi oluyor. Türkiye'de Dışişleri'nde hiçbir zaman böyle bir dönem olmamıştır. Torpille giriyor. Hava Akademisi'ne bir çocuk giriyor. İkinci gün, Türk hava yollarındayım... Ne oldu? "Gözümde bozukluk varmış" diyor. 20 senedir orduda olan çocuğun gözündeki bozukluk görülmemiş daha evvel, şimdi görüldü. Belli ki yerine birini koyuyorlar. Bu tip bir edepsizlik, yağmacılık hiçbir zaman yok. Bu şekilde maalesef insanların hayatları çalındı ve birtakım yabancı unsurlar girdi. Bunların ideolojileri de bu toplumdaki insanların ideolojisine, devlet anlayışına, tarih anlayışına sahip değildir. Hiçbir şekilde İslâmiyet bilgileri, ritüelleri de aynı değildir. Bazı dini okullarda yetişen gençler, çok bilgili olmasalar bile bazı noktalarda uyanık olup çıkıyorlar. Onun için bu son derece değişik bir darbe modelidir. Zaten darbe de acemice tertiplenmiştir ve acemice tertiplenen bu darbe modeliyle, kopyayla oralara kadar gelen insanlar maalesef ordudaki sivil unsurları telef etme yoluna gitmişlerdir. Buna da idarenin dikkat ettiğini düşünüyorum. İnşallah orada dikkatli ve insafı davranmışızdır. Çünkü hepsi aynı kefeye konacak insanlar değiller. Bizim askerlerimiz komutanından emir alır ve yapar, ne olduğunu sormaz, sorulmaz da. Öyle öğretilir zaten. Bu, bütün ordularda böyledir. Rütbesiz askerin durumu çok değişiktir.

Bu darbeye, sadece askeriyede değil sivil sektörde özellikle öğretim sektöründe birtakım karanlık insanların sızma yöntemlerinin neler yaratabileceğini çok iyi anlamışızdır zannediyorum. Bu bakımdan maarif sistemimizde, "Efendim açsın okulu öğretsin de ne öğretirse öğretsin, hatta biz de destek olalım kendine" kime veriyorsun, ne kadar veriyorsun, niye veriyorsun, nasıl kontrol ediyorsun, ne olacağını biliyor musun? Maarif sistemini elinizden kaçırdığımız taktirde her şeyi kaybedersiniz. Size özel okul açmayın demiyoruz. Olur mu öyle şey? Bizim tarihimizde ne özel okullar var, ne adamlar yetiştirmiştir bir parça yazdım. Ama böyle şuursuzca bütün eğitimimizi özele açarsan ne olur biliyor musun? Hiçbir zaman üniversiteye kadar eğitim sisteminde böyle başıbozukluk olmaz. Bütün milletler üniversiteye kadar aynı tarih metnini okurlar, aynı matematiği, coğrafyayı, ahlak ilkelerini öğrenirler ve aynı coğrafya ve felsefeyle çocuklar mezun olur. Her şeyin metinleri bellidir. Öğretmenin sınıfta kendine göre sorumlulukları vardır. Hesap sorulur, teftiş sistemi kurulur. Ama aynı zamanda da kendine göre dokunulmazlığı ve onuru vardır. Okul müdürlerinin kendilerine göre yetki alanları vardır. Fakat bunların aynı zamanda da kontrol

edilmesi gerekir. Öyle önüne gelenin özel eğitime dağılması da ayrı bir sızmadır. Bunun neticeleri çok ağır olur. Vatandaşların temsilcisi ve yönlendiricisi olarak devletin bunu düşünmesi gerekir. Sistemin ne olduğu hiç mühim değildir. Bunun devlet sistemiyle, ideolojiyle, hukuki yapıyla, anayasal kuruluşuyla da alakası azdır. Esas budur. Herkese eğitim verilir, o eğitim kontrol edilir ve o eğitimin dışında insanların kariyerlerine imkan verilir, hazırlanır. Fakat bu en iyi şekilde ortaya konulmak için yapılır.

Bana göre böyle bir olaydan sonra yapılan seminerin büyük bir kalabalık şeklinde değil -ki o politikadır onu devletin büyükleri yaparlar, konuşurlar, kitleyle bağlılık ifade edilir- böyle daha sınırlı sayıda akademisyen, basın mensuplarıyla bir arada yapılıp tartışılması, düşünülmesinde büyük fayda olduğunu görüyorum. Çünkü hakikaten çok hassas bir kuşağın üzerinde yaşıyoruz ve bütün bir kuşak bize bakıyor. Az önce konuşan Hüseyini Bey Azerbaycan'ın tanınmış hukukçularındandır. Bize Azerbaycan'daki durumu anlattı. Aliyev'in hakim olmasını sağlayan darbenin bir hayalet darbesi olduğunu, Azerbaycan halkına karşı onları kısmen ayırıp öbür kısmını köleliğe sevk etmek isteyen bir düşünce olduğu kanısında değilim. Ama yanlışlıklar, ciddi değerlerdir. Ciddiyetsiz ve olgunlaşmamış görüşleriyle maalesef yeni doğan bir cumhuriyeti çok karanlık yollara götürebilirlerdi. Orada benzer bir hareketle bu iş önlendi. Başlangıçta belki onlara da laf edeceklerdi. Hatta bizden bile eden olurdu. Buradaki önlemeyi rahmetli Demirel'e, onun devlet adamlığına borçluyuz. Bunu da itiraf edin. Bazılarının o konularda çok iyi şeyler düşünmediklerini biliyorum. Ama insafli değerlendirme yapmak lazım. Hiçbirimiz Demirelci de olmadık ama geçen zaman ve olaylar gösterdi ki itidal sahibi bir devlet adamı var ve infiale gelmedi bazı olaylar karşısında. Hem devletimizin şerefini korudu hem de bize muhtaç olan bizi takip eden kardeş cumhuriyetlerdeki nizamın tesisine yardımcı oldu. Yardımcı olduğu yer Azerbaycan'dır. Bugün kalkınma yolundadır. Şüphesiz ki kendine göre hataları, kendine göre düzeltilecek yolları olan bir memleket. Yan tarafta bir Kazakistan var. Hiçbir şekilde muasır çok partili demokrasilere uymuyor ama çok iyi şeyler oluyor. Belli ki Türk devletinin ve milletin uzak mazideki geleneği bile çağdaş, muasır asırda her şeye tesir edebiliyor. Ve görünüm bambaşka. Kimse oraya bir üçüncü dünya devlet sistemi diyemez.

Her yerde artık otoriter eğilimler kuvvetleniyor. Çünkü şakası yok devletlerin ve milletlerin tıkanma zamanındayız. Çünkü nüfuslar azalıyor. İhtiyarlayan milletlerin üretim gücü düşüyor. Tüketici toplumların arzuları ve istekleri ile çatışan üretim yapılanmaları ortaya çıkıyor. Ve Amerika gibi bir ülkede bile hiçbir şekilde protokole ve ananeye uymayan şeyler oluyor. Bir Amerikan başkanının İngiltere Kraliçesi'nin önünde öyle yürümesini ta-

savvur edemezdim. Böyle bir herif çıkıyor ortaya. Hiçbir Şey bilmeyen bir adam... Daha iki dönem evvel o toplumun en alt katmanından çıkan ama zeki bir ocuk... Yani Clinton pekala harikalar yaratan bir baŐkan oldu kendine göre. Kendisinden sonra gelen çok iyi tahsil görmüŐ, babası da çok iyi tahsil görmüŐ, çok iyi üniversitede hoca olan hem de üstelik siyahların da temsilcisi olan bir baŐkanın beceriksizliklerini gördük. Bu da başka türlü bir tüy dikeyor. Gidip grdgnz zaman o ülkeyi, karmaŐıklıđı da görüyorsunuz. Dünyanın çok kritik bir zamanındayız. Bazı Őeyleri ele almak durumundayız ama abartmadan ve fazla paniğe kapılmadan. Hiçbir Şekilde tarafsız muhakeme gücümüzü kaybetmeden değerlendirmek zorundayız. Maalesef FET dediğimiz bu Fethullah cemaati olayı Türkiye tarihinde bugüne kadar görülmemiş bir mekanizmadır. Bunu hiç Osmanlı devrinde falan aramayın. Görülmemiş bir olaydır. Gerçekten çok ciddi bir olaydır ve üzerinde çok ciddi olarak düŐünülmesi gerekir. Türk halkında maalesef zamanın yarattığı bazı dejenerasyon unsurlarıyla da bađdaŐır bir harekettir. Demek ki o zaman yaŐar bu eğilim. YaŐamaması için bazı tedbirlere, bazı reformlara müracaat etmemiz gerekiyor .